

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV MOSLASHUVCHANLIGINING KOMPONENTLARI

Xakimova Nafosat Solijon qizi

Namangan Davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

E.mail: nafosathakomovagmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23240378>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv moslashuvchanlikning shakllanishi va uning asosiy komponentlari tahlil qilinadi. Kognitiv moslashuvchanlik bolaning o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslashishi, yangi qoidalarni qabul qilishi, diqqatni bir faoliyatdan boshqasiga ko‘chira olishi hamda muammoli vaziyatlarda muqobil yechimlarni izlay olishini ta’minlovchi muhim kognitiv jarayon sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar. maktabgacha yosh, kognitiv moslashuvchanlik, kognitiv rivojlanish, ijro funksiyalari, diqqat, ishchi xotira.

Аннотация. В данной статье анализируется формирование когнитивной гибкости у детей дошкольного возраста и ее основные компоненты. Когнитивная гибкость выделена как важный когнитивный процесс, обеспечивающий способность ребенка адаптироваться к меняющимся ситуациям, принимать новые правила, переключать внимание с одного занятия на другое и искать альтернативные решения в проблемных ситуациях.

Ключевые слова: дошкольный возраст, когнитивная гибкость, когнитивное развитие, исполнительные функции, внимание, рабочая память

Annotation. This article analyzes the formation of cognitive flexibility in preschool children and its main components. Cognitive flexibility is highlighted as an important cognitive process that ensures a child's ability to adapt to changing situations, accept new rules, shift attention from one activity to another, and search for alternative solutions in problem situations.

Keywords: preschool age, cognitive flexibility, cognitive development, executive functions, attention, working memory

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to‘g‘ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak. Mamalakatimiz kundan kunga rivojlanib taraqqiy topib bormoqda, jumladan maktabgacha ta’lim sohasida ishlab chiqilayotgan qonun, qaror va farmoyishlar, ushbu sohaning rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olishiga sabab bo‘lmoqda. Muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek “Ayni paytda islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarni tarbiyalashimiz zarur. Shu boisdan ham bog‘cha ta’limining barcha bo‘g‘inlarini izchil isloh qilmoqdamiz”[1]-degan edilar. Maktabgacha ta’lim yoshida boshqa yosh davrlariga qaraganda aqliy rivojlanishning yuqori sur’atda taraqqiy etishi kuzatiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurining o‘ziga xos xususiyati uning o‘ziga xos, majoziy tabiatidir. Garchi maktabgacha tarbiyachi o‘zi sezmagani va hozirda deyarli harakat qilmaydigan narsalar haqida o‘ylashi mumkin bo‘lsa -da, u o‘z fikrida mavhum, mavhum takliflarga emas, balki aniq, yakka ob’ektlar va hodisalarning urope tasvirlariga tayanadi. Tafakkur ravshanligi, tasviri tufayli maktabgacha yoshdagi bolaga mavhum, mavhum shaklda berilgan masalani hal qilish juda qiyin. Masalan, kichik maktab o‘quvchilari, masalan, 5 va 3 – uylar, olma yoki mashinalar haqida o‘ylamasdan, mavhum raqamlar (masalan, 5-3) bilan muammoni osonlikcha

hal qilishadi. Ammo maktabgacha yoshdagi bola uchun bunday vazifani faqat unga aniq shakl berilganida, masalan, ular unga beshta qush daraxtda o‘tirganini, yana uchta ularga uchib kelganini yoki unga rasmni ko‘rsatganida, erishish mumkin bo‘ladi. Bu voqeani aniq tasvirlaydi. Bunday sharoitda u muammoni tushuna boshlaydi va tegishli arifmetik amallarni bajaradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy faoliyatini tashkil qilishda, unga yangi bilimlarni berishda, bolaning fikrlashining o‘ziga xos, urope xarakterini hisobga olish zarur. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, balki umumiy tushunchalarni ham bir-biri bilan aniq korrelyatsiya qilishda namoyon bo‘ladi. Fikrlashga bolalarni o‘rgatishda: 1) ta’lim jarayoniga intilishi, fikrlash jarayonini rivojlantirish; 2) ta’limiy faoliyat vaqtida bilishi kerak bo‘ladigan tartiblarni eslatish; 3) o‘zida bor qo‘rquv bilan kurasha olish, qobiliyatiga bo‘lgan ishonch.

A.V.Zaporojets nazariyasiga ko‘ra, bunday usullarni o‘zlashtirish bolalarning og‘zaki-mantiqiy (abstrakt) fikrlash shakllari va maktabgacha yoshdagilar uchun xarakterli bo‘lgan ko‘rgazmali-obrazli fikrlash shakllarining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Bundan tashqari, A.V.Zaporojets bolalar fikrlashining turli shakllari – ko‘rgazmali-harakatli, ko‘rgazmali-obrazli va og‘zaki-mantiqiy fikrlash – rivojlanishining aniq yosh chegaralariga ega emasligini ta’kidlagan. Olimning fikricha, bu shakllar muayyan mazmunni yoki haqiqatning alohida jihatlarini egallash bosqichlarini aks ettiradi. Ko‘rgazmali-harakatli fikrlashning ko‘rgazmali-obrazli fikrlashga qaraganda oldinroq shakllanishiga qaramay, bu ikki shakl aniq yosh chegaralariga bog‘liq emas.[2] Maktabgacha yoshda kognitiv moslashuvchanlikning shakllanishi o‘ziga xos rivojlanish dinamikasiga ega. Uch-to‘rt yoshli bolalarda diqqatning obyektning yorqin yoki odatiy belgisiga bog‘lanib qolishi ko‘proq kuzatiladi. Bola bir marta qabul qilingan qoidani yangi shart taqdim etilganidan keyin ham davom ettirishi mumkin. Besh-olti yoshga kelib nutqiy rejalashtirish, ixtiyoriy diqqat va harakatlarni nazorat qilish imkoniyatlari kengayadi; natijada bola qoidalarni taqqoslash, vazifa shartini eslab qolish va faoliyat usulini ongli ravishda almashtirishga o‘ta boshlaydi. Ushbu rivojlanish o‘z-o‘zidan bir tekis kechmaydi. Topshiriqning murakkabligi, pedagogik ko‘mak, bolaning avvalgi tajribasi, motivatsiyasi va faoliyat materiali natijaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv moslashuvchanlik — yangi vaziyat, qoida yoki topshiriqqa mos ravishda fikrlash usulini o‘zgartira olish, bir faoliyatdan boshqasiga o‘tish va muqobil yechimlarni topish qobiliyatidir.

Uning asosiy komponentlari quyidagilar:

1. Kognitiv almashtirish — bir qoida, strategiya yoki faoliyatdan boshqasiga moslasha olish. Masalan, avval predmetlarni rangiga ko‘ra, keyin shakliga ko‘ra guruhlash.
2. Diqqatni moslashuvchan boshqarish — diqqatni bir obyektidan boshqasiga ko‘chirish, muhim belgini ajratish va yangi vazifaga yo‘naltirish.
3. Inhibitsiya (javobni tormozlash) — odatiy yoki avtomatik javobni to‘xtatib, yangi qoida asosida harakat qilish. Masalan, “qizil” signalda harakatni to‘xtatish.
4. Ishchi xotiraning moslashuvchanligi — vazifa davomida yangi ko‘rsatma yoki qoidani yodda saqlash va oldingi qoidani yangisi bilan almashtirish.
5. Muammolarni turli usullarda hal qilish — bitta yechimga bog‘lanib qolmasdan, bir nechta strategiya yoki variantni sinab ko‘rish.
6. Yangi vaziyatga moslashish — topshiriq shartlari o‘zgarganda xatti-harakat va fikrlash strategiyasini qayta tashkil eta olish.
7. Perspektivani o‘zgartirish — biror vaziyat yoki predmetni boshqa nuqtai nazardan ko‘ra olish, boshqa odamning fikri yoki qarashini hisobga olish.

28.09.2026

Xulosa. Maktabgacha yoshda kognitiv moslashuvchanlikni diqqatni almashtirish , javobni tormozlash, qoidalarni almashtirish, ishchi xotirani yangilash, muqobil yechimlarni izlash kabi jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi sifatida ko‘rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PF-158-son 11.09.2023 yildagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida
2. Запорожец А.В. Психология восприятия сказки ребенком дошкольником // Дошкольное воспитание. 1948
3. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil. – Toshkent: Noshir, 2010. – 360 b.
4. Nishanova Z.T., Alimova G.K., Turg‘unboyeva A.G‘., Asranboyeva M.X. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. – Toshkent: TDPU, 2017. – 264 b.
5. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedova Sh.A., Mavlonov M.M., To‘ychiyeva S.M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2004. – 129 b.